

LEON DYCZEWSKI

KONTYNUACJA I ZMIANA W STYLACH ŻYCIA POLSKIEGO SPOŁECZEŃSTWA

Styl życia to pewna całość potrzeb, wartości, dążeń, upodobań i zachowań właściwa jednostce lub całej grupie wyróżniająca ją od innych jednostek lub innych grup. Bogactwo treści i form, w jakich przejawia się styl życia, utrudnia jego opis i klasyfikację. Socjologowie szukając prostych i łatwo sprawdzalnych przejawów stylu życia wiążą go najczęściej z konsumpcją i w zależności od jej treści, rozmiarów oraz form wyróżniają różne style życia. Tak postępują Leopold von Wiese, Jan Szczepański, Stanisław Ossowski, Andrzej Siciński¹. Obojętnie, jak rozumiany jest styl życia, zawsze jest on ściśle związany z przyjmowanym systemem wartości, poziomem oraz typem wykształcenia, poziomem zarobków, rodzajem wykonywanej pracy, charakterem środowiska, pochodzenia i życia oraz typem stosunków międzyludzkich. Czynniki te różnicują także społeczeństwo dzieląc je na wiele grup, co wskazuje, że styl życia jest swoistego rodzaju korelatem grup społecznych. To właś-

¹ Ścisłe wiązanie stylu życia z konsumpcją występuje w pracach: S. Ossowski. *Struktura społeczna w społecznej świadomości*. Wrocław 1961; J. Szczepański, A. Siciński, J. Strzelecki. *Przeobrażenia stylu życia w Polsce socjalistycznej na tle aktualnych hipotez przemiany struktury społecznej*. W: *Polska 2000. Perspektywiczny model konsumpcji*. Wrocław 1970; A. Tyszką. *Uczestnictwo w kulturze. O różności stylów życia*. Warszawa 1971. Ci sami autorzy łączą także styl życia ze światem wartości. Przykładem tego może być określenie sformułowane przez J. Szczepańskiego (*Wartości kultury, styl życia i wzory konsumpcji*. W: *Kultura polska a socjalistyczny system wartości*. Pod red. B. Suchodolskiego. Warszawa 1977 s. 48). „Przez styl życia będziemy rozumieć — pisze on — sposób łączenia różnych wzorów konsumpcji, sposobów postępowania i działań w różnych sytuacjach życiowych, zgodnie z pewną koncepcją wartości życia”. Szersze rozumienie stylu życia — włączenie go ze światem wartości — prezentują także inni autorzy, m.in.: M. Czerwiński (*Pojęcie stylu życia i jego implikacje*. W: *Styl życia. Koncepcje i propozycje*. Pod red. A. Sicińskiego. Warszawa 1976), B. Suchodolski (*Styl życia w perspektywie filozoficznej*. W: *Styl życia. Koncepcje*). A. Rodziński (*Refleksje o stylach życia*. „Roczniki Nauk Społecznych” 6:1978 s. 5-13).

nie one tworzą sobie właściwe style życia, są ich nośnikami i przekazicielami. Z kolei styl życia konkretnej jednostki jest przejawem jej przynależności do danej grupy społecznej. Może on być przedmiotem jej aspiracji i dążeń, jak też może być przez nią nie akceptowany i odrzucany, podobnie jak grupa społeczna.

Analizując więc interesujący nas problem kontynuacji i zmiany w stylach życia polskiego społeczeństwa należy zatem brać pod uwagę dwa elementy: 1. Zmiany, jakie dokonały się w strukturze społecznej, ona bowiem stanowi podstawę kształtowania się stylów życia, i zmiany w niej zachodzące odbijają się także na stylach życia z nią związanych; 2. Zmiany w treściach i formach stylów życia. W niniejszym opracowaniu chodzi nam przede wszystkim o drugi element i zadaniem tego krótkiego opracowania jest: 1. Charakterystyka tych stylów życia, które ukształtowały się w dawnej strukturze społecznej i są żywotne w obecnej; 2. Ukazanie nowych elementów w istniejących już od dawna stylach życia; 3. Charakterystyka tworzącego się obecnie stylu życia.

Opis zarówno dawnych, jak i obecnych stylów życia jest tutaj dość ogólny i zawiera charakterystykę najbardziej podstawowych elementów stylu życia, jak: podstawowe dążenia, centralne wartości, typ stosunków międzyludzkich, postawy wobec pracy, znaczenie czasu i formy jego spędzania, stosunek do dóbr kultury i całego społeczeństwa. Powyższe elementy stylu życia zostały wzięte pod uwagę przy jego charakterystyce, ponieważ ich analiza najlepiej wykazuje zjawisko kontynuacji lub zmiany w zakresie stylów życia funkcjonujących w społeczeństwie w określonym czasie. W naszym przypadku ten okres obejmuje lata międzywojenne i obecne.

I. KONTYNUACJA I ZMIANA DAWNYCH STYLÓW ŻYCIA

Po drugiej wojnie światowej wystąpiło wiele zjawisk, które mogły mieć — i faktycznie miały — wpływ na zmianę struktury społecznej w Polsce i związanych z nią stylów życia. Jako jedne z najważniejszych można wymienić następujące: 1. Wraz z wprowadzeniem ustroju socjalistycznego i objęciem władzy przez Polską Partię Robotniczą zlikwidowano podstawy materialne istnienia warstw bogatych oraz dążono do zniwelowania różnic społecznych. 2. Okupanci w stosunku do niektórych grup społecznych stosowali tak drastyczne metody represji i wyniszczenia, że niektóre spośród nich były po zakończeniu wojny bardzo zdziatkowane liczebnie i jakościowo mocno osłabione. Na przykład spośród około 99 tys. nauczycieli szkolnych i akademickich, zatrudnionych w

szkolnictwie w 1959 r., w wyniku wojny i okupacji ubyło prawie 30%². Z rąk niemieckich w okupowanej Polsce poniosło śmierć 18,5% ogółu duchowieństwa diecezjalnego, a w niektórych diecezjach straty księży wynosiły nawet do 50% stanu przedwojennego³. Należy tu ponadto podkreślić, że wśród ponad 6-milionowej rzeszy obywateli wyniszczonych w czasie trwania drugiej wojny światowej 80% stanowiła ludność miast, która przecież przed wybuchem wojny nie stanowiła nawet 30% ogółu ludności kraju. Fakty te mocno naruszyły strukturę społeczną polskiego społeczeństwa. 3. Rozwój industrializacji i urbanizacji kraju, który w stosunkowo szybkim tempie dokonywał się po drugiej wojnie światowej, wymagał od ludności dużej ruchliwości przestrzennej i społecznej i ta faktycznie miała miejsce. Stosunkowo łatwo ludność przemieszczała się z miejsca na miejsce i z jednej grupy społecznej do innej. Stwarzało to możliwość kształtowania się nowej struktury społecznej i związanych z nią nowych stylów życia.

W konsekwencji wystąpienia wymienionych wyżej zjawisk społecznych załamała się dawna struktura społeczna i zaczęła tworzyć się nowa, ale sprawa związanych z nią stylów życia okazała się bardziej skomplikowana: one w mniejszym lub większym zakresie przetrwały. Najmniej zostało ze stylu życia burżuazji, znacznie więcej z ziemiańskiego, mimo że ziemiaństwo, podobnie jak burżuazja, przestało istnieć. Nie przetrwał też w całości robotniczy styl życia lat międzywojennych. Natomiast chłopski, mieszczański i inteligencki przetrwały w swoim całościowym kształcie i są nadal żywotne. Nastąpiły jednak zmiany w grupach społecznych, które je tworzyły i przekazywały, jak też w treści i formach samych stylów życia. Zmiany te są na tyle istotne, że stworzyły swoistego rodzaju odmiany dawnych stylów życia i paralelnie do nich można je nazywać stylem wiejskim, neomieszczańskim i elitarnym⁴. Stanowią one kontinuum stylów ukształtowanych w przeszłości.

² *Raport o stanie oświaty w PRL*. Warszawa 1973 s. 100.

³ L. Müllerowa, A. Stanowski. *Lata wojny i okupacji (1939-1945)*. W: *Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 966-1945*. Pod red. J. Kłoczowskiego. Lublin 1980 s. 312-313.

⁴ Tak określają je A. Jawłowska i E. Mokrzycki. (*Style życia a przemiany struktury społecznej. Propozycja typologii historyczno-socjologicznej*. W: *Styl życia. Przemiany we współczesnej Polsce*. Pod red. A. Sicińskiego. Warszawa 1978 s. 145-176). Określenia te zostały tu od nich przejęte, ponieważ doskonale ujmują zjawisko dynamiczności stylów życia polskiego społeczeństwa. Na jednym jego krańcu, jako punkcie wyjścia, znajdują się style: chłopski, mieszczański, robotniczy i inteligencki, na drugim, jako punkcie dojścia dokonujących się dotychczas przemian, style: wiejski, neomieszczański, elitarny, społeczeństwa masowego.

1. Od chłopskiego do wiejskiego stylu życia⁵

Chłopski styl życia rozwijał się na wspólnotowej koncepcji życia, a jednocześnie zawierał ją w sobie. Składała się na nią wspólnota rodzinno-gospodarcza, wspólnota wiejska i wspólnota religijna, zakreślana granicami parafii. Kontakty międzyludzkie przebiegały bezpośrednio i stanowiły podstawę organizowania wzajemnej pomocy, spędzania czasu wolnego, funkcjonowania systemu kontroli, dawały jednocześnie jednostkom poczucie przynależności do grupy, zakorzenienia w środowisku oraz poczucie bezpieczeństwa. Kontrola społeczna nie dopuszczała do wyłamywania się jednostek spod ważnych i społecznie uznawanych wartości, norm i wzorów zachowań. W systemie wartości realizowanych przez chłopski styl życia najważniejsze były następujące: posiadanie ziemi i powiększanie gospodarstwa nawet kosztem długoletnich wyrzeczeń, pracowitość, więź z rodziną i społecznością lokalną, religijność oraz tradycyjność w znaczeniu wierności temu, co było i jest.

Chłopski styl życia zawierał w sobie duże poczucie wartości czasu. Czas musiał być aktywnie wypełniony. Stąd też źle było widziane tzw. nic nierobienie lub marnowanie czasu na zajęcia, które w ramach obowiązującego systemu wartości były uznane za niepożyteczne, jak np. czytanie książek, częste rozmowy, a nawet częste chodzenie do kościoła. Wszyscy w gospodarstwie domowym i rolnym musieli być czymś zajęci. Jeżeli wykonano czynności konieczne, zabierano się do czynności pożytecznych, lżejszych. Do pracy włączano też dzieci od najmłodszych lat, dając im prace stosownie do ich wieku. Choć nieustannie pracowano, pracowano jednak bez pośpiechu. Na wszystko był swój czas. Od dnia roboczego wyraźnie odcinały się święta. Było ich znacznie więcej niż obecnie i w te dni obowiązywał surowy zakaz wykonywania prac, które moż-

⁵ Do opracowania powyższego tematu wykorzystano następujące prace: J. Chałasiński. *Młode pokolenie chłopów*. Warszawa 1938; K. Dobrowolski. *Studia nad życiem społecznym i kulturą*. Wrocław 1966; B. Gałęski. *Chłopi i zawód rolnika. Studia z socjologii wsi*. Warszawa 1963; Jawłowska, Mokrzycki, jw.; E. Jagiello-Łysiowa. *Elementy stylów życia ludności wiejskiej. Próba diagnozy społecznej i prognozy*. W: *Styl życia. Przemiany*, s. 81-144; L. Kocik. *Przeobrażenia funkcji współczesnej rodziny wiejskiej*. Wrocław 1976; D. Markowska. *Rodzina w społeczności wiejskiej — ciągłość i zmiana*. Warszawa 1976; *Młode pokolenie wsi Polski Ludowej*. Pod red. J. Chałasińskiego. T. 1: *Awans pokolenia*. Warszawa 1964; A. Pawełczyńska. *Dynamika przemian kulturowych na wsi. Metoda badań głównych tendencji*. Warszawa 1966; J. Turowski. *Przemiany wsi pod wpływem zakładu przemysłowego*. Warszawa 1964; R. Tur-ski. *Między miastem a wsią. Struktura społeczno-zawodowa chłopów-robotników w Polsce*. Warszawa 1965.

na było wykonać w dni robocze. Były to dni odpoczynku, odwiedzin krewnych i znajomych oraz zabawy. Do stałego programu dni świątecznych należała obecność w kościele i dłuższa modlitwa w domu. Święta stanowiły też trwałą okazję do tworzenia kultury lokalnej. Chłopski styl życia łączył świętowanie z twórczością kulturalną. Jej efektem są do dzisiaj noszone piękne stroje, oryginalne urządzenia domowe i religijne, odmienne dla tak wielu regionów naszego kraju. Zarówno w życiu codziennym, jak i świątecznym było wiele czynności i przedmiotów o charakterze symbolicznym. Na ogół niski poziom konsumpcji dnia codziennego starano się urozmaicić i nadać jej charakter bardziej uroczysty w czasie świąt, szczególnie tych wielkich, jak Boże Narodzenie i Wielkanoc, uroczystości rodzinnych, a także wówczas, kiedy córka była „na wydaniu”.

Do najbardziej istotnych zmian, jakie zaszły w chłopskim stylu życia, należy odejście od agrocentrycznego systemu wartości. Ziemia i gospodarstwo rolne są nadal ważne, ale zatraciły swój niemal religijny charakter, jaki dawniej posiadały. Obecnie traktowane są bardziej instrumentalnie, jako środki do uzyskiwania większego dochodu, by można było lepiej urządzić życie i zagwarantować lepszy start do życia dzieciom. Praca na roli jest podobnie traktowana jak każdy inny zawód. Na skutek wprowadzenia wynalazków technicznych na wieś dokonało się rozbitcie cykliczności i rytmiczności czasu w życiu wsi. Pojawiło się zupełnie nowe zjawisko — czas wolny. Dotychczas nie zostały jednak wypracowane i utrwalone właściwe formy jego spędzania. Istniejące na wsi domy kultury nie spełniają swego zadania w tym zakresie. Mieszkańcy wsi nadal mają poczucie odmienności dnia codziennego od świątecznego, ale już nie tak wyraźne jak dawniej. Dzień świąteczny został okrojony z wielu zwyczajów i jest spędzany bardziej biernie aniżeli dawniej. Rozpowszechniające się na wsi środki masowego przekazu, przede wszystkim telewizja i radio, umożliwiły ludności wsi szersze włączenie się w kulturę ogólną, ale jednocześnie przyczyniły się do osłabienia kultury lokalnej, pod ich wpływem obumiera lokalna twórczość kulturalna i rozwija się bierna postawa wobec dóbr kultury oraz związany z nią bezkrytycyzm w stosunku do treści i form kulturalnych propagowanych przez telewizję i radio.

U dzisiejszych mieszkańców wsi osłabiło się poczucie wartości tego, co wiejskie, a zyskało wysoką ocenę wszystko to, co miejskie. Łatwo więc przyjmują oni wzory miejskie (nie zawsze lepsze od rodzinnych) w sferze obyczaju, urządzania mieszkań, ubierania się i spędzania czasu wolnego. W następstwie tego zjawiska zanika na wsi tak bardzo dla niej kiedyś typowa różnorodność kulturalna, następuje ujednoczenie życia i wymieszanie się elementów dawnego stylu chłopskiego z obecnym sty-

lem miejskim. Tworzącego się obecnie stylu życia na wsi nie można już nazwać chłopskim. Najbardziej dla niego odpowiednie określenie to po prostu styl wiejski, nie tak wyraźnie odcinający się od stylu miejskiego, jak dawny styl chłopski, ale jak i tamten, mający swoje odmienności i zakreślony terytorialnie. Istotną cechą stylu wiejskiego jest wyjście poza lokalne środowisko i traktowanie pracy w gospodarstwie jako zawodu. Zaznaczyło się to nawet w powszechnie już używanym określeniu „rolnik” w miejsce określenia „chłop”.

2. Od mieszczańskiego do neomieszczańskiego stylu życia⁶

Mieszczański styl życia tworzyli drobni posiadacze, funkcjonariusze i urzędnicy, rzadziej wielcy kapitaliści, wywodzący się z bogatego ziemiaństwa lub obcego pochodzenia. Ta warstwa społeczna — określana jako drobnomieszczaństwo — nie była ani tak liczna, ani tak ekonomicznie i społecznie silna jak w krajach Europy Zachodniej. W r. 1931 stanowiła około 11% ogółu ludności kraju⁷. Wytworzony przez nią styl życia preferował wartości materialne i prestiżowe, z tym, że prestiż wiązano ściśle z posiadaniem, miejscem w hierarchii społecznej, pełnionymi funkcjami i przywilejami. Celem życia było ciągle dorabianie się, dochodzenie do coraz wyższej pozycji społecznej wyznaczonej przez posiadanie. W mieszczańskim stylu życia postawa „mieć” ściśle wiązała się z postawą „być”, z tym, że pierwsza wyprzedzała i warunkowała drugą.

Przeciętny mieszczanin był przekonany, że pieniądze, posiadane przedmioty i pełnione funkcje dają poczucie wartości, kształtują cechy charakteru, nadają znaczenia w społeczeństwie, stąd też wartości estetyczne, samorealizacyjne i ideologiczne w jego świadomości zajmowały dalszą pozycję. Indywidualnemu bogaceni się nadawano także cechy społeczne i patriotyczne. Uważano, że kiedy bogaci się jednostka, to bogaci się całe społeczeństwo. Z dorabiania się czyniono więc obowiązek społeczny i patriotyczny.

Wartości materialne i prestiżowe osiągnano pracą, oszczędnością, umiarem, podporządkowaniem się konwencjiom, a także drogą znajomości.

⁶ Opracowanie tego tematu opiera się na pracach: M. Czerwiński. *Życie po miejsku*. Warszawa 1975; tenże. *Elementy stylów życia ludności miejskiej. Aspekty ogólne i znamienne różnicowania*. W: *Styl życia. Przemiany* s. 29-80; Jawłowska, Mokrzycki, jw.; M. Ossowska. *Moralność mieszczańska*. Łódź 1956; *Socjologiczne problemy miasta polskiego*. Pod red. S. Nowakowskiego. Warszawa 1964; Szczepański, Siciński, Strzelecki, jw.; J. Turowski. *Środowisko mieszkalne w świadomości ludności miejskiej*. Warszawa 1979.

⁷ J. Szczepański. *Zmiany w strukturze klasowej społeczeństwa polskiego*. W: *Przemiany społeczne w Polsce Ludowej*. Pod red. A. Sarapaty. Warszawa 1965.

Człowieka pracowitego i oszczędnego darzono najwyższymi uznaniem. Uważano, że „czas to pieniądz” i nie można go marnować na zajęcia niepożyteczne. W życiu codziennym drobnomieszczanina nie było więc wiele miejsca na atrakcyjne spędzanie czasu, na niespodzianki. Kontakty międzyludzkie, szczególnie kontakty towarzyskie, traktowano także w kategoriach przydatności. Wykorzystywano je do załatwiania interesów i poprawiania własnej pozycji społecznej. Jeżeli tych korzyści nie przynosiły, nie dbano o nie. W urządzeniu mieszkania, ubiorze i zachowaniu panowała pretensjonalność, brak smaku, a nawet brzydota, dekoracyjność przeważała nad funkcjonalnością.

W mieszczańskim stylu życia zaznaczał się wyraźny podział na wartości deklarowane i uznawane oraz na życie publiczne i prywatne. Konsekwencją tego rozdziwku była podwójna moralność i pruderia, tak często wyśmiewane cechy przedwojennego mieszczaństwa przez pisarzy i poetów.

Po drugiej wojnie światowej mieszczaństwo — jako warstwa społeczna — rozpadło się. Nowy system społeczno-polityczny likwidując własność prywatną, zwalczając system wartości i zachowań dawnego mieszczaństwa, dążąc do wyrównania standardów życia uderzył w podstawy mieszczańskiego stylu życia. Pomimo tak niesprzyjających warunkowań wiele jego elementów zachowało nadal swoją atrakcyjność i żyje obecnie w różnych środowiskach. Doszły do nich nowe treści i formy i razem tworzą tzw. neomieszczański styl życia.

W neomieszczańskim stylu życia dążenie do posiadania zachowało swoją pozycję czołową, a nawet jeszcze wzmocniło się i nabrało cech bogatszej konsumpcji. Obecnie stało się ważne zarówno posiadanie jak i używanie. Tendencja, silnie zaznaczająca się u dzisiejszego neomieszczaństwa, by użyć życia, osłabiła postawę oszczędzania oraz poczucie zobowiązań materialnych wobec społeczeństwa. W posiadaniu i użyciu dóbr zaznacza się silna tendencja do nowoczesności, wyrażająca się w naddążaniu za modą w zakresie posiadania przedmiotów technicznych, stroju i spędzania czasu wolnego.

Upowszechnianiu i ugruntowywaniu się w części społeczeństwa polskiego dążenia do posiadania i używania sprzyjają następujące zjawiska, które nasiliły się w latach ostatnich: 1. Większość społeczeństwa z ogromnym trudem osiąga standard życiowy odpowiadający zaspokojeniu podstawowych potrzeb, stąd też dążenie do posiadania staje się dominującym celem życia, a to, co zdobędzie się, staje się miernikiem sukcesu życiowego; 2. Działalność pozamaterialna — szczególnie społeczna i kulturalna — została mocno upolityczniona i ci, którzy nie zgadzają się z założeniami ideologicznymi, jak też z metodami tak pro-

pagowanej polityki, dość często całą swoją aktywność kierują na dobra materialne, na to, by się dorobić. Jest to dla nich coś realnego, a jednocześnie bezpieczne i na ogół społecznie akceptowane; 3. Rozwój w społeczeństwie polskim tzw. cech społeczeństwa nowoczesnego, spośród których na czoło wysuwają się: bogata konsumpcja i urzeczowienie międzyludzkich kontaktów.

Neomieszczański styl życia cechuje się konsumpcyjnym i snobistycznym stosunkiem do dóbr kultury. Mniej ważne jest to, co kształtuje, rozwija, doskonali. Ważne jest to, co modne, co na czasie. Zalicza się więc drogie i przereklamowane imprezy, jeździ się do głośnych miejscowości, kupuje się dzieła twórców o rozreklamowanych nazwiskach. To, o czym jest głośno, co jest trudne do zdobycia, staje się obowiązujące. Jest to tzw. snobizm na nowoczesność, ale nie sięga on zbyt daleko. Na ogół odważne, awangardowe dzieła sztuki, dotyczące palących, drażliwych problemów nie są przyjmowane, są uważane za dziwactwo artystów. W neomieszczańskim stylu życia sztuka bowiem powinna przede wszystkim być „tanią” rozrywką, powinna bawić bez intelektualnego wysiłku.

W neomieszczańskim stylu życia czas wolny stał się autonomiczną wartością i zajmuje poczesne miejsce w programie dnia, tygodnia i roku. Wypracowywane są też coraz to nowe formy jego spędzania. Najczęściej spędza się go obecnie przed telewizorem, w kinie i na wycieczkach, przy czym są one organizowane do atrakcyjnych i głośnych miejscowości lub za granicę i traktowane są jako okazja do nawiązania interesujących znajomości oraz kupna poszukiwanych i mało dostępnych w kraju przedmiotów.

W neomieszczańskim stylu życia sprawy pozasobiste i wielkie idee nie odgrywają poważnej roli. Patriotyzm jest mu obcy. Dominuje w nim postawa stabilizacji nad postawą walki i modyfikacji życia. Panuje w nim pochwała „normalności”, rozumianej jako dostosowanie się do panujących warunków. „Trzeba umieć żyć” — to najczęstsza dewiza życia współczesnego neomieszczanina. Podobnie jak w stylu mieszczańskim zaznacza się w nim podział na wartości deklarowane i uznawane oraz na życie publiczne i prywatne, z tym, że zdecydowane pierwszeństwo daje się życiu prywatnemu. Rozdźwięk ten jest tu znacznie większy aniżeli w przypadku mieszczańskiego stylu życia.

Neomieszczański styl życia funkcjonuje wśród dobrze zarabiających robotników, wśród tzw. inicjatywy prywatnej, a więc właścicieli małych zakładów, sklepów, ogrodników itp., wśród pracowników umysłowych różnych kategorii, ludzi na stanowiskach różnych szczebli administracji, wśród aktywu organizacji politycznych, a także wśród inteligencji, przede wszystkim technicznej, lekarzy i adwokatów.

3. *Od inteligentkiego do elitarnego stylu życia*⁶

W r. 1931 warstwa społeczna określana jako inteligencja liczyła około 5% ogółu ludności kraju⁶. Styl życia ukształtowany przez nią był mocno związany z miejscem, jakie ona zajmowała, a raczej wypracowała sobie, w społeczeństwie. Miejsce to wyznaczały co najmniej trzy czynniki: 1. Genealogia polskiej inteligencji, która w dużej liczbie wywodziła się z warstwy szlacheckiej, odgrywającej w społeczeństwie doniosłą rolę; 2. Zespół wartości, jakie ceniła inteligencja, a mianowicie: wykształcenie, dobra kulturalne, praca społeczna, patriotyzm; 3. Umiejętność narzucenia społeczeństwu swojego stosunku do wymienionych wartości oraz przekonanie go o swojej ważnej w nim roli.

Wykształcenie wysoko cenione przez inteligencję miało charakter wszechstronny, realizujący ideał człowieka oświeconego. Przynależność do inteligencji wymagała nie tylko posiadania wykształcenia, ale także zobowiązywała do takiego stylu pracy, rozrywki, wypoczynku, wychowywania dzieci, urządzenia mieszkania i kontaktów towarzyskich, który był zgodny z ideałami i zasadami postępowania człowieka oświeconego. Inteligent w życiu prywatnym i publicznym kierować się miał zasadą umiaru i rozsądku, miał realizować zasady demokratycznego postępowania. Dbął o kontynuację dobrych tradycji narodowych, ale jednocześnie starał się być na bieżąco w zakresie poglądów politycznych i prądów umysłowych świata. W spotkaniach towarzyskich szukał wymiany myśli i poszerzenia wiedzy, biesiadowanie schodziło na plan dalszy. Spotkań towarzyskich nie łączono więc z bogatą konsumpcją, a zachwyty nad strojami, biżuterią i wyposażeniem mieszkania należały raczej do braku taktu niż dobrego tonu (zupełnie odwrotnie aniżeli w przypadku stylu mieszczańskiego). W życiu rodzinnym i towarzyskim przestrzegano wielu rytuałów i wzorów zachowań przejętych z warstwy ziemiańskiej, z którą przez swoją genealogię i powiązania towarzyskie inteligencja była mocno związana.

Inteligent miał poczucie obowiązku korzystania z wartościowych dóbr kultury. Chodził więc na dobre sztuki teatralne, uczestniczył w intere-

⁶ Powyższy temat opracowano na podstawie: J. Chałasiński. *Przeszłość i przyszłość inteligencji polskiej*. Warszawa 1953; L. Dyczewski. *System wartości w świadomości młodego pokolenia*. „Roczniki Nauk Społecznych” 8:1930 s. 251-262; Jawłowska, Mokrzycki, jw.; J. Szczepański. *Inteligencja i społeczeństwo*. Warszawa 1957; tenże. *Odmiany czasu teraźniejszego*. Warszawa 1971; B. Suchodolski. *Wychowanie dla przyszłości*. Warszawa 1969; *Studenci Warszawy*. Pod red. S. Nowaka. Warszawa 1965; *Z badań klasy robotniczej i inteligencji*. Pod red. J. Szczepańskiego. T. 1-3. Łódź 1958.

⁷ J. Szczepański. *Zmiany w strukturze*.

sujących spotkaniach z naukowcami, twórcami, podróżnikami, pisarzami i poetami, oglądał awangardowe wystawy, angażował się w działalność kulturalno-oświatową, szanował pracę własną i innych, dbał o wykształcenie dzieci.

W czasie drugiej wojny światowej inteligencja polska została w sposób zaplanowany przez okupantów tak mocno wyniszczona, że po zakończeniu wojny była bardzo nieliczna i słaba i praktycznie, jako odrębna warstwa społeczna, przestała właściwie istnieć. Zaczęła tworzyć się na nowo i w dużej mierze dzięki temu, że przetrwał inteligencki styl życia. Przestał on być stylem określonej warstwy społecznej, która go tworzyła, natomiast sam nabrał właściwości grupotwórczych i obecnie łączy różne grupy społeczne. Jest to zjawisko wyjątkowe w życiu społecznym i staje się ono bardziej zrozumiałe, jeżeli uświadomi się rolę inteligencji w społeczeństwie polskim i proces kształtowania się jej stylu życia. Była to grupa społeczna wyraźnie odróżniająca się w strukturze społecznej przez fakt posiadania wykształcenia, którego znaczenie rosło we wszystkich społeczeństwach coraz bardziej, oraz przez świadome pielęgnowanie cennych dla społeczeństwa wartości i przez tworzenie kultury oddzielającej się zarówno od kultury burżuazji, jak i od kultury mas chłopskich i robotniczych. Ta właśnie grupa społeczna uważała się za elitę i za taką ją uważano w społeczeństwie. Wejście do niej było pragnieniem najbardziej zdolnych i ambitnych jednostek. Dzięki takim osądom i postawom dokonała się autonomizacja systemu wartości i wzorów zachowań stylu inteligenckiego w stosunku do grupy społecznej, która go kształtowała i to zagwarantowało jego trwanie, mimo że sama grupa została rozbita. Obecnie pełni on funkcję integrującą wśród dość zróżnicowanych grup ludzi wykształconych i wiąże ich w pewną całość. Ponieważ styl ten został oderwany od swojego podłoża, na którym wzrastał i znaczna część ludzi posiadająca wykształcenie, które było podstawowym warunkiem przynależenia do inteligencji, nie opiera swojego życia na wartościach i wzorach zachowania stylu inteligenckiego, dlatego bardziej odpowiednim dla niego określeniem jest styl elitarny aniżeli styl inteligencki.

Styl elitarny stanowi niemal całościową kontynuację stylu inteligenckiego. Zachował on podstawowe wartości i wzory zachowań. Warto tu może jeszcze zwrócić nieco uwagi na stosunek do dóbr materialnych. W tradycyjnych środowiskach inteligenckich zarówno ubóstwo jak bogactwo nie były ideałami życia. W stosunku do dóbr konsumpcyjnych zachowywano krytyczny dystans. Należy jednak zaznaczyć, że górne warstwy inteligencji żyły we względnym dostatku. Taka postawa utrzymała się także w elitarnym stylu życia. Obecna inteligencja, choć nie jest bogata, a wyraźny luksus oceniany jest negatywnie, to ubóstwo nie jest

też jej upragnioną cnotą. Potrafi żyć z dystansem do dóbr materialnych, ale kiedy warunki jej na to pozwalają, chętnie z nich korzysta. Został nawet wypracowany cały system poglądów usprawiedliwiających wysoki standard życia, jeżeli tylko jest on rezultatem zalet inteligencyjnych. Stąd też luksusowa willa wybitnego twórcy kultury (np. kompozytora, malarza, aktora, pisarza, naukowca) jest oceniana bardziej pozytywnie i łatwiej uzyskuje społeczną akceptację aniżeli identyczna willa niedokształconego dyrektora, dygnitarza państwowego lub nawet tzw. prywaciarza. Ten styl myślenia i ocen oraz towarzyszący mu system zachowań jest konsekwencją przekonania rozpowszechnionego w społeczeństwie, że wykształcenie i twórczość kulturalna są cennymi wartościami społecznymi i właściwościami ludzi lepszych.

Pomimo krytycznego dystansu inteligencji do dóbr konsumpcyjnych, odgrywają one w ich dążeniach obecnie coraz większą rolę. Posiadanie niektórych dóbr konsumpcyjnych stanowi nawet swoistego rodzaju kryterium przynależności do inteligencji. Są to przede wszystkim przedmioty ułatwiające pracę i życie codzienne, ale jednocześnie trudno dostępne. Często są to przedmioty pochodzenia zagranicznego lub krajowe wprost nieosiągalne dla przeciętnego obywatela. W zdobywaniu takich właśnie przedmiotów dzisiejsza inteligencja wykazuje dużą zaradność.

Elitarny styl życia ma szansę utrzymania się, a nawet rozwoju w polskim społeczeństwie z następujących powodów: 1. Wykształcenie i twórczość kulturalna są wciąż wysoko cenione w społeczeństwie i traktowane jako właściwości ludzi lepszych; 2. Wykształcenie, jako warunek przynależenia do inteligencji, przez politykę kulturalno-oświatową państwa stosującą limity na wyższych uczelniach jest ograniczone dla szerokiej rzesz młodzieży. Może je osiągnąć tylko ograniczona liczba, tzw. wybrani, a to oczywiście nadaje cech wybraństwa czy lepszności tym, którzy je zdobędą. Tego rodzaju polityka nadaje cech atrakcyjności wykształceniu i czyni je przedmiotem aspiracji o wiele większej liczby młodzieży aniżeli uczelnie mogą przyjąć.

4. Robotniczy styl życia ¹⁰

¹⁰ Do opracowania tego tematu wykorzystano następujące prace: Z. Boksański. *Młodzi robotnicy a awans kulturalny*. Warszawa 1976; L. Frąckiewicz. *Starzy robotnicy na Śląsku*. Warszawa 1974; F. Gross. *Proletariat i kultura*. Warszawa 1938; Z. Kawecki. *Światopogląd robotników. Studium postaw hutników ozimskich*. Warszawa 1979; Z. Mysłakowski, F. Gross. *Robotnicy piszą. Pamiętniki robotników*. Kraków 1938; Jawłowska, Mokrzycki, jw.; A. Kłoskowska. *Społeczne ramy kultury*. Warszawa 1973; Z. Tyska. *Przeobrażenia rodziny robotniczej w warunkach uprzemysłowienia i urbanizacji*. Warszawa 1970; Z badań klasy robotniczej i inteligencji.

W r. 1931 robotnicy stanowili około 20% ogółu ludności kraju¹¹. Styl życia tworzyli przede wszystkim ci robotnicy, którzy posiadali świadomość klasy robotniczej i stabilizację społeczną, opartą na stałej pracy i stałym miejscu zamieszkania. Centralne wartości tego stylu życia stanowiły: życie rodzinne, praca, solidarność z ludźmi tej samej klasy społecznej, uczciwość, szacunek dla wiedzy i doświadczenia życiowego, aktywność społeczna i religijność. W robotniczym stylu życia zaznaczała się łączność życia prywatnego z życiem publicznym, życia rodzinnego z zawodowym i organizacyjnym. Wyrażało się to w dużej trosce o rodzinę, dom i w dużej aktywności społecznej oraz pracy w różnych organizacjach i związkach poczynając od politycznych a kończąc na religijnych. Marzeniem robotniczej rodziny było posiadanie własnego domu z ogródkiem lub własnego względnie wygodnego mieszkania i takiej sytuacji materialnej, która by pozwalała żonie-matce pozostać w domu, zajmując się gospodarstwem domowym, wychowywaniem dzieci i troską o męża zarabiającego na utrzymanie rodziny. W rodzinnym stylu życia zaznaczał się dość wyraźny podział zadań pomiędzy mężczyzną a kobietą: on miał utrzymać rodzinę i udzielać się w pracy różnych organizacji, do niej zaś należał dom, ona też była główną organizatorką świąt i spotkań rodzinnych. W urządzeniu domu i ubiorze wzorowano się często na nienajlepszych gustach drobnomieszczaństwa. Wynikało to stąd, że drobnomieszczański styl życia był najbliższy robotnika i najbardziej jeszcze dla niego dostępny. Jednocześnie robotniczy styl życia był zaprzeczeniem drobnomieszczańskich tendencji życia na pokaz, konwencjonalności kontaktów międzyludzkich, popisywania się swoim bogactwem. Wcale to nie znaczy, by robotniczy styl życia był wolny od dążeń zmierzających do posiadania rzeczy materialnych. Były one i jemu właściwe, ale dominowały w nich aspekty praktyczne i zdroworozsądkowe, tzn. mniej na pokaz a więcej dla zapewnienia rodzinie lepszego życia i dzieciom lepszego startu do życia. W życiu codziennym i świątecznym przedmioty oraz czynności symboliczne choć też były, ale było ich mniej i nie odgrywały tak ważnej roli jak w przypadku stylu chłopskiego. W uroczystościach rodzinnych i w świątach przestrzegano obyczajów religijnych i narodowych.

Robotniczy styl życia w swojej tradycyjnej wersji nie jest już dominujący w środowisku dzisiejszych robotników, raczej zanika, a jeżeli jest jeszcze kontynuowany, to wśród starego pokolenia robotników, przede wszystkim na Śląsku i w Poznańskim, gdzie klasa robotnicza była bardzo silna i jej tradycje mocno ugruntowane.

Obecny świat robotniczy nie tworzy tak jednolitego stylu życia jak

¹¹ Szczepański. *Zmiany w strukturze*.

częściej przyjmuje on wzory życia ze stylu neomieszczańskiego i chłopskiego oraz tworzy nowe wzory życia. Zaznacza się w nich silna tendencja do posiadania dużej liczby dóbr materialnych i nachylenie ku nowocześnieści, ale jednocześnie obserwuje się dużą szczodrość wobec innych. Urządza się więc uroczystości świąteczne i rodzinne w połączeniu z bogatą konsumpcją i obdarowuje się bliskich dość drogimi prezentami. Ma to miejsce szczególnie z okazji ślubu, chrzcina, imienin, różnego rodzaju rocznic i otrzymania dyplomu. Dokonało się więc sprzężenie pomysłowości własnej z hojnością dla innych. Do robotniczego stylu życia zostało ono przejęte z tradycji wiejskiej w obu jej odmianach: chłopskiej i szlacheckiej. Postępowanie takie, określane często jako „sadzenie się”, ma tę pozytywną cechę w nowoczesnym społeczeństwie, że indywidualnej zamożności i konsumpcji nadaje aspekty społeczne, na własną zamożność nakłada zobowiązania szczodrości wobec tych, z którymi pozostaje się w bliskich stosunkach. W robotniczym stylu życia zaznacza się nadal ścisła więź z krewnymi, a także ściślejsza aniżeli w przypadku stylu neomieszczańskiego z sąsiadami. Realizuje się ona w dość częstych wzajemnych odwiedzinach i udzielaniu sobie wzajemnej pomocy. Występuje w nim także narastające wciąż zaangażowanie w sprawy ogólnospołeczne i narodowe. Przestrzegane są na ogół zachowania religijne postulowane przez Kościół.

II. NOWY STYL ŻYCIA

— CZYLI STYL ŻYCIA SPOŁECZEŃSTWA MASOWEGO¹²

Stosunkowo liczna środkowa warstwa społeczeństwa polskiego, reprezentowana przez wszystkie kategorie zawodowe, korzysta z usług tych samych instytucji, żyje w identycznych mieszkaniach, zaopatruje się w

¹² Do opracowania tego tematu wykorzystano następujące pozycje: Z. Bauman. *Wzory sukcesu warszawskiej młodzieży*. „Studia Socjologiczne” 1:1961 nr 3 s. 103-138; *Ciągłość i zmiana tradycji kulturowej*. Raport z badań przeprowadzonych przez Zakład Metodologii Badań Socjologicznych Instytutu Socjologii UW pod kierunkiem S. Nowaka. Warszawa 1976; M. Czerwiński. *Życie po miejsku*. Warszawa 1975; tenże. *Kształtowanie się nowych stylów życia. Problemy typologii*. W: *Styl życia. Przemiany*; L. Dyczewski. *Rodzina polska i kierunki jej przemian*. Warszawa 1981; Jawłowska, Mokrzycki, jw.; *Młodzież a wartości*. Pod red. H. Świdły. Warszawa 1979; J. Komorowska. *Świąteczne zwyczaje domowe w wielkim mieście*. Warszawa 1984; B. Suchodolski. *Labirynty współczesności*. Warszawa 1957; K. T. Toeplitz. *Kultura w stylu blue jeans*. Warszawa 1957.

tych samych sklepach, ogląda te same programy telewizyjne, jeździ tymi samymi środkami transportu. Została więc stworzona identyczna baza techniczna, towarowa, kulturalno-oświatowa i gospodarcza dla szerokich mas społeczeństwa. Jest to baza nowa i szybko ulegająca zmianie. Stanowi ona podstawę do kształtowania się nowego stylu życia w polskim społeczeństwie, którego treści i formy są przekazywane w schematach kultury masowej i odbierane przez szerokie rzesze, dlatego też tworzący się w takich uwarunkowaniach styl życia można nazwać stylem życia społeczeństwa masowego. Zaznacza się on najwyraźniej w zakresie zaspokajania potrzeb podstawowych, wyposażenia mieszkań i wykorzystania czasu wolnego. Jego podstawową cechą jest „bezstylewość”, tzn. brakuje w nim dominacji określonego systemu wartości i wzorów zachowań przede wszystkim w zakresie kontaktów z ludźmi, organizowania dnia codziennego i świątecznego. Jeżeli jakieś wartości i wzory zachowań są częściej wybierane aniżeli inne, to ich wybór nie wynika z odgórnie przyjętych wartości i norm, które by stałe obowiązywały, ale dokonuje się on pod wpływem przekrojowej mody, nacisków wywołanych drogą środków masowego przekazu oraz nawyków wyniesionych ze środowiska pochodzenia i w zależności od tego, jakie ono było, są to wartości i wzory zachowań stylu życia robotniczego, chłopskiego, inteligentnego lub mieszczańskiego. Charakterystyczną cechą stylu życia masowego społeczeństwa jest jego eklektyzm, a więc łączenie elementów z różnych stylów życia i tradycji kulturowych bez wiązania ich w spójną całość. Nie tworzą one zatem pięknej mozaiki z wyraźnie zaznaczającą się koncepcją człowieka i życia społecznego, lecz są rzuconymi obok siebie, nieraz bardzo ozdobnymi, elementami. Stąd też w mieszkaniu względnie zamożnego przedstawiciela masowego społeczeństwa wartościowe antyki i nowoczesne obrazy sąsiadują z typowymi „kiczami”, spotkania towarzyskie organizuje się z bogatą konsumpcją, w której poczesne miejsce zajmują różnego rodzaju alkohole, a urlopy spędza on w renomowanych, pełnych wspaniałych zabytków miejscowościach, nie pogłębiając przez ten czas ani swojej ogólnej kultury, ani nie nawiązując głębszych znajomości z ludźmi. Szerszemu udziałowi w kulturze i wyższemu wykształceniu towarzyszy nieporadność w podtrzymywaniu międzyludzkich i sąsiedzkich kontaktów.

Czas w stylu życia społeczeństwa masowego jest determinowany cyklem pracy, regularnością wypoczynku, programami telewizji i radia. Wzory urządzania mieszkań, ubierania się i odżywiania są determinowane podażą na rynku, a ta jest mało zróżnicowana, więc i one są ubogie. Nie stwarza to dogodnej sytuacji dla rozwoju bardziej zindywidualizowanych aspiracji, a jeżeli one rozwijają się, to najczęściej w zakresie dóbr materialnych, natomiast aspiracje kulturalne wykazują raczej nie-

dorozwój. Postawa wobec dóbr kultury duchowej jest raczej bierna. Styl życia społeczeństwa masowego odznacza się zatem szarostwem i przeciętnością. Coraz jednak wyraźniej dostrzega się również w jego ramach tendencje do przekraczania tej przeciętności. Coraz częściej spotyka się tzw. zachowania zdobiące, niecodzienne. Są nimi różnego rodzaju „dobry”, nietypowe spędzanie urlopu, nietypowe weekendy itp. W społeczeństwie czasu wolnego pojawiają się coraz częściej nowe wzory zachowań. W tej dziedzinie zaznacza się jednak wyraźna różnica pomiędzy grupami społecznymi. Inteligencja czas wolny spędza bardziej aktywnie, robotnicy bardziej biernie. Pierwsi więc spędzają urlop w sposób różnorodny i urozmaicony, traktują go jako czas wypoczynku, zabawy i wywnioskowanego ubogacenia przez lekturę, zwiedzanie interesujących obiektów, nawiązywanie twórczych znajomości. Przeważnie jest on też dobrze przygotowany. W środowiskach robotniczych urlop nie odgrywa większej roli kulturalnej. Wykorzystuje się go przede wszystkim na wypoczynek i ewentualnie rozrywkę. Praktyka sobotnich i niedzielnych weekendów jest mało rozpowszechniona wśród wszystkich grup społecznych. Czas wolny w te dni jest wykorzystywany przez wszystkie grupy społeczne najczęściej na kino, imprezy sportowe, zwiedzanie miasta, rzadziej wystaw lub teatr. Do stałego programu dni świątecznych, jeżeli mają one charakter religijny, należy, u ogromnej większości obywateli, uczestniczenie we mszy św. Urozmaicenie w styl życia masowego społeczeństwa wprowadzają uroczystości rodzinne i święta. Organizuje się podczas nich spotkania połączone z biesiadowaniem stanowiące okazję do wzajemnego obdarowywania się prezentami.

Zachodzące przemiany w stylach życia polskiego społeczeństwa w ostatnich kilkadziesiąt latach są bardzo różnorodne, ale generalnie je ujmując można w nich dostrzec dwie tendencje: 1. Z jednej strony następuje dekompozycja dawnych stylów życia, zacierają się różnice między specyficznymi dla poszczególnych grup społecznych stylami, tworzy się styl życia łączący różnorodne grupy — jest to styl życia społeczeństwa masowego. 2. Z drugiej zaś strony wzrasta liczba grup społecznych, a wraz z nimi wzrasta zróżnicowanie stylów życia w społeczeństwie. Zróżnicowania te kształtują się na płaszczyźnie odmienności typu i poziomu wykształcenia, rodzaju wykonywanej pracy, odmienności środowiska pochodzenia i zamieszkania. Wydaje się, że nie ma mowy, by mogła nastąpić całkowita unifikacja stylów życia w polskim społeczeństwie. Mamy więc obecnie do czynienia z procesem integracji stylów życia w kierunku tworzenia stylu masowego społeczeństwa, rozwijającego się na bazie tworzącej się nowej makrostruktury społecznej, a równocześnie ze swoistego rodzaju indywidualizacją stylów życia na

bazie rozwijającego się zróżnicowania mikrostruktur społecznych. Można przy tym sądzić, że proces pierwszy bardziej zaznacza się obecnie, natomiast proces drugi szczególnie intensywnie wystąpi w latach najbliższych, po przekroczeniu pewnego progu industrializacji i urbanizacji kraju oraz osiągnięciu stabilizacji społecznej.

CONTINUATION AND CHANGE IN THE WAY OF LIFE OF POLISH SOCIETY

Summary

The way of life is the total of needs, values, goals, likes and dislikes as well as behaviour characteristic of an individual and of a social group. Social groups only are the transmitters of the way of life. Thus changes in the society decide upon changes in the way of people's lives. After World War 2nd, in result of exterminations and the repressive policy of the Nazis with regard to certain social groups, in result of the changes in the political system, industrialization, urbanization, and large-scale migration of people a new social structure emerged while some old fashions of living disappeared altogether and some other started to change. Least has remained of the bourgeoisie way of life; considerably more has remained of the way landed aristocracy lived despite the fact that both social groups ceased to exist in Poland. Not even the working class's way of life has been preserved in its original, pre-war form. However, the peasants', townspeople's and intelligentsia's ways of life have remained preserving their original forms. Nevertheless they underwent certain far-going changes so that today they can be labelled as rural, no-townspeople's, and élite's respectively. These are already new styles of life but they still constitute a continuation of the ways of life formed in the past.

The changes in the ways of life of Polish society during the period of last several years had two tendencies: on the one hand with old fashions of living becoming decomposed the differences between specific ways of life blur and a new way of life for different social groups emerges forming mass society's way of life. On the other hand, however, there grows the number of social groups accompanied by the growth of the differentiation in society's ways of life. The differentiations appear in the plane of dissimilarity of types, level of education, kind of work, dissimilarity of the environment of origin and place of living. It seems that by no way complete unification of Polish society's ways of life can take place.

Thus, in Polish society of today, we deal with a process of ways of life's integration towards forming a mass society way of social life. This develops on the basis of a new macrostructure and, at the same time, with the specific individualization of ways of life on the basis of the developing differentiation of social microstructures. It can be presumed that the former process took place until recently and the latter intensifies now.